

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

การพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้น สิ่งสำคัญที่สุดที่ต้องคำนึงถึง คือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพ เพราะทรัพยากรมนุษย์เป็นแรงผลักดันสำคัญที่จะทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ โดยต้องคำนึงถึงสภาพของร่างกายและจิตใจควบคู่กันไปด้วย แต่จะเห็นได้ว่าท่ามกลางภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ ความผันผวนทางการเมือง ความผูกพันทางวัฒนธรรม ศีลธรรม และความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยาการ เทคโนโลยีและการสื่อสารได้เข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของบุคคล ทำให้มนุษย์ได้รับข่าวสารทั้งทางด้านบวกและทางด้านลบซึ่งมีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนทุกเพศทุกวัย ต่อสภาพร่างกายและจิตใจ เพราะต้องมีการแข่งขันกันทางด้านเศรษฐกิจและการศึกษาเป็นอย่างมาก ตลอดจนการดำเนินชีวิตประจำวันมีความสับสนในการรับและเลือกใช้ค่านิยม ขาดจิตสำนึกที่ดี ขาดการควบคุมตนเอง รวมทั้งขาดการเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ส่งผลให้บุคคลต้องปรับตัวเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างมีความสุข แต่ถ้าบุคคลไม่สามารถปรับตัวได้ก็จะทำให้เกิดความคับข้องใจและวิตกกังวล หากปล่อยไว้เป็นเวลานานก็จะก่อให้เกิดปัญหาที่รุนแรงตามมาได้ เช่น ปัญหาโรคจิต โรคประสาท โรคเครียด ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ ซึ่งปัญหาการปรับตัวเกิดขึ้นได้กับทุกเพศทุกวัย (กรมวิชาการ, 2542, หน้า 4)

ความมุ่งหมายและหลักการจัดการศึกษาต้องเป็นไป เพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 6) และแนวการจัดการศึกษายังให้ความสำคัญแก่ผู้เรียนทุกคน โดยยึดหลักว่าทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุดต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 22) ในการจัดการศึกษาต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษา ซึ่งเรื่องหนึ่งที่กำหนดให้ดำเนินการ คือ เรื่องความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

(พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 23) และจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 4 แนวทางการจัดการศึกษา มาตรา 24 ได้กำหนดไว้ว่า

" การจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้ป้องกันและการแก้ปัญหา " (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 6) เช่นเดียวกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 มุ่งพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดีมีปัญญา มีความสุข และมีความเป็นไทย มีศักยภาพในการศึกษาต่อและประกอบอาชีพ

(กรมวิชาการ, 2542, หน้า 9) การจัดการเรียนการสอนจึงมีเป้าประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นมิได้มีขอบเขตเฉพาะการมีความรู้เท่านั้น แต่รวมถึงการมีทักษะการดำเนินชีวิตอันเป็นลักษณะและความสามารถพื้นฐานในการตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมภายนอกและความรู้สึกนึกคิดภายในตนเองได้อย่างเหมาะสม จนทำให้บุคคลสามารถปรับตัวและดำเนินชีวิตในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างปกติสุข

(เยาวลักษณ์ จิตะโคตร, 2544, หน้า 15)

ดังนั้นการส่งเสริมทักษะชีวิตมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียน โดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบันที่สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอย่างรวดเร็ว ปัญหาต่างๆ ที่ผู้เรียนต้องเผชิญจึงมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นในการเผชิญปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาทางเพศ ปัญหาสารเสพติด ปัญหาค่านิยมการบริโภค เป็นต้น ซึ่งเป็นที่คาดหวังกกันว่าผู้ที่มีทักษะชีวิตนั้นจะสามารถตัดสินใจแก้ไขปัญหาบนพื้นฐานของข้อมูลและเหตุผล ที่มีความคิดสร้างสรรค์ให้กับตนเองและสังคม ทั้งยังมีระบบการคิดที่มีเหตุผล สามารถสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถจัดการอารมณ์และความเครียดได้ (ดาริณี นันทวารนุช, 2542, หน้า 49)

ทักษะชีวิต (Life Skill) นั้นเป็นความสามารถรวมของบุคคลที่จะคิด ตัดสินใจ แก้ไขปัญหา และปรับตัวเพื่อให้มีพฤติกรรมที่เป็นไปทางที่เหมาะสม ถูกต้อง สามารถจัดการกับความต้อการ ปัญหาและสถานการณ์ต่างๆ เพื่อให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ ปัจจุบันที่สังคมโลกเปลี่ยนแปลงไปและพัฒนาอย่างรวดเร็ว เพื่อให้บุคคลมีสุขภาพดีทั้งทางด้านร่างกายจิตใจ อารมณ์และสังคม สำหรับทักษะชีวิตในประเทศไทยนั้นมีหลายๆ หน่วยงานที่นำทักษะชีวิตมาประยุกต์ใช้ ทั้งนี้มีจุดเริ่มต้นมาจากการหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาพฤติกรรมที่เกี่ยวกับยาเสพติด และพฤติกรรมของเยาวชนในสถานศึกษา (กรมสุขภาพจิต, 2541, หน้า 1)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าทักษะชีวิตเป็นคุณลักษณะหนึ่งในสถานศึกษาจะต้องปลูกฝังให้เกิดกับผู้เรียนเพราะเป็นความสามารถรวมของบุคคลที่จะคิด ตัดสินใจ แก้ปัญหาและปรับตัวเพื่อให้มีพฤติกรรมที่เป็นไปทางที่ถูกต้องและเหมาะสม ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่า นักเรียนในช่วงชั้นที่ 3 ซึ่งเป็นนักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น เป็นวัยที่มีความสับสนในการปรับตัวเพราะเป็นวัยที่ก้าวเข้าสู่วัยรุ่นตอนต้น ซึ่งมีสภาวะก่อให้เกิดความเครียดทางอารมณ์ และอาจเป็นสาเหตุที่ผลักดันให้แสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ออกมา นำไปสู่ปัญหาพฤติกรรมด้านต่างๆ ได้ เช่น ติดสารเสพติด ทะเลาะวิวาท ลักขโมย เบี่ยงเบนทางเพศ ฆ่าตัวตาย เป็นต้น (กรมวิชาการ, 2543, หน้า 5) ควรได้รับการส่งเสริมและพัฒนาทักษะชีวิตในด้านต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจและพัฒนาตนเองตลอดทั้งดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ด้วยเหตุนี้คณะผู้ศึกษาค้นคว้า จึงมีความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับการใช้กิจกรรมกลุ่มมาพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โดยมีวัตถุประสงค์อย่างชัดเจนว่าจะช่วยพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนให้สูงขึ้น โดยใช้กระบวนการที่ได้เรียนรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มไปพัฒนาตนเองและนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้านี้ มีจุดมุ่งหมายต่อไปนี้

1. เพื่อเปรียบเทียบคะแนนทักษะชีวิตของนักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม ก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม
2. เพื่อเปรียบเทียบคะแนนทักษะชีวิตของนักเรียนระหว่างนักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม และนักเรียนที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม หลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม

สมมติฐานการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้านี้ มีสมมติฐานดังต่อไปนี้

1. นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม มีระดับคะแนนทักษะชีวิตสูงกว่าก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม
2. นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม มีระดับคะแนนทักษะชีวิตสูงกว่านักเรียนที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ทำให้ทราบผลของการใช้กิจกรรมกลุ่มที่มีผลต่อการพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียนและได้โปรแกรมการจัดกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตให้กับนักเรียน เพื่อเป็นแนวทางแก่ครูประจำชั้น ครูแนะแนว ครูฝ่ายปกครอง และผู้ที่เกี่ยวข้องกับนักเรียน นำไปใช้ในการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาทักษะชีวิตของนักเรียน หรือเยาวชนในกลุ่มอื่นๆ ต่อไปได้

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีขอบเขตดังต่อไปนี้

1. ประชากร ได้แก่ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนหนองโสนพิทยาคม อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร ปีการศึกษา 2550 จำนวน 113 คน
2. กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนหนองโสนพิทยาคม อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร ปีการศึกษา 2550 จำนวน 80 คน ได้มาโดยนำประชากรทั้งหมด ทำแบบวัดทักษะชีวิต และนำมาตรวจให้คะแนนตามเกณฑ์ที่กำหนด ขณะเดียวกันได้ประกาศรับสมัครนักเรียนที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนาทักษะชีวิต ตั้งแต่วันที่ 1 - 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550 เมื่อครบกำหนด ได้นักเรียนที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มจำนวน 40 คน นำรายชื่อ นักเรียนที่สมัครเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม จำนวน 40 คน มากรอกคะแนน จากนั้นนำประชากรที่มีคะแนนเท่ากันหรือใกล้เคียงกันมาจับคู่คะแนนกับกลุ่มทดลอง หากมีคะแนนเท่ากันหลายคน ได้ใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย โดยการจับสลากมา 1 คน เพื่อเป็นกลุ่มควบคุม จำนวน 40 คน เก็บคะแนนแบบวัดทักษะชีวิตของกลุ่มตัวอย่างเป็นคะแนนสอบก่อนการทดลอง (Pretest)
3. ตัวแปรที่ต้องการศึกษา
  - 3.1 ตัวแปรต้น ได้แก่ โปรแกรมกิจกรรมกลุ่ม
  - 3.2 ตัวแปรตาม ได้แก่ ทักษะชีวิต
4. ระยะเวลาที่ใช้ในการทดลอง

โปรแกรมการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม ผู้ศึกษาค้นคว้าได้ดำเนินการทดลองโดยให้นักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มตามโปรแกรมการพัฒนาทักษะชีวิต จำนวน 14 กิจกรรม กิจกรรมละ 1 ชั่วโมง สัปดาห์ละ 3 วัน คือ วันอังคาร วันพุธ และวันพฤหัสบดี ตั้งแต่เวลา 14.40 น.-15.40 น. เป็นเวลา 5 สัปดาห์ติดต่อกัน โดยปฏิบัติตามโปรแกรมกิจกรรมกลุ่มที่ได้กำหนดไว้ (ดังรายละเอียดในภาคผนวก) ส่วนกลุ่มควบคุม เป็นกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมโปรแกรมกิจกรรมกลุ่ม

นิยามศัพท์เฉพาะ

การศึกษาค้นคว้านี้ ใช้คำศัพท์ต่างๆ ในความหมายดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมกลุ่ม หมายถึง กิจกรรมที่จัดให้แก่นักเรียน และให้ผู้เรียนได้เข้าร่วมกิจกรรม เหล่านั้นเป็นกลุ่ม นักเรียนในกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการกระทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาสัมพันธภาพ ระหว่างบุคคล การเรียนรู้ส่วนตัว การแก้ปัญหาชีวิต ตามโปรแกรมที่ผู้นำกลุ่มวางไว้ 1 โปรแกรม จำนวน 14 กิจกรรม กิจกรรมละ 1 ชั่วโมง สัปดาห์ละ 3 ครั้ง โดยกระทำภายใต้สถานการณ์ที่มีการยอมรับซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์โดยอาศัยกระบวนการ กลุ่ม ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันของสมาชิก และมีผู้นำกลุ่มเป็นผู้เอื้ออำนวยและ สนับสนุน กิจกรรมที่จัดมีทั้งรูปแบบเกม อภิปรายกลุ่ม กรณีตัวอย่าง นิทาน การระดมสมอง ซึ่งแต่ละเทคนิคมีขั้นตอนแตกต่างกันออกไป

2. ทักษะชีวิต หมายถึง การกระทำหรือการแสดงออกของบุคคลถึงความสามารถในการ ที่จะจัดการและเผชิญกับปัญหาต่างๆ ตัวในสภาพสังคมปัจจุบันและการเตรียมพร้อมสำหรับการ ปรับตัวในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ องค์ประกอบของทักษะชีวิต แบ่งตามพฤติกรรม การเรียนรู้เป็น 3 ด้าน ดังนี้

1. ด้านพุทธิพิสัย ได้แก่ - ความคิดสร้างสรรค์
  - ความคิดวิเคราะห์วิจารณ์
2. ด้านจิตพิสัย ได้แก่ - ความตระหนักรู้ในตน
  - ความเห็นใจผู้อื่น
  - ความภูมิใจในตนเอง
  - ความรับผิดชอบต่อสังคม
3. ด้านทักษะพิสัย ได้แก่ - การสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสาร
  - การตัดสินใจและการแก้ไขปัญหา
  - การจัดการกับอารมณ์และความเครียด

3. ทักษะชีวิตด้านพุทธิพิสัย หมายถึง การรู้จักใช้ เหตุ และ ผล โดยรู้สาเหตุของสิ่ง ที่เกิดขึ้น ผลย่อมมาจากเหตุ เมื่ออยากให้เกิดผลของการกระทำออกมาดีเป็นที่พึงประสงค์แก่ทั้งของ ตนเองและส่วนรวมก็ควรคิดกระทำเหตุที่จะทำให้เกิดผลที่ดี เพื่อจุดประสงค์ที่จะพัฒนาชีวิตให้มี ความเจริญก้าวหน้ามีความสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคมของมนุษย์ แบ่งออกเป็น 2 องค์ประกอบ คือ

3.1 ความคิดวิเคราะห์วิจารณ์ (Critical Thinking) หมายถึง ความสามารถในการที่จะวิเคราะห์ แยกแยะข้อมูล ข่าวสาร ปัญหา เหตุการณ์ และสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ธรรมชาติ เทคโนโลยี

3.2 ความคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการคิด ออกไปอย่างกว้างขวาง โดยไม่ยึดติดในสิ่งที่เป็นการรอบ หรือสิ่งที่คิดต่อเนื่องกันมาจนกลายเป็น ความเคยชิน อาจเป็นความคิดที่แปลกๆ ใหม่ๆ ที่ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ

4. ทักษะชีวิตด้านจิตพิสัย หรือ เจตคติ หมายถึง การฝึกฝนควบคุมนึกคิดให้อยู่ในสภาพที่ มั่นคงใสสะอาดในความดีงามประกอบด้วยคุณธรรมต่าง ๆ เช่นความรัก ความมีเมตตา กรุณา ความเป็นมิตร ความมีน้ำใจ ความมีสัมมาคารวะ ความรู้จักยกยอมรับ และ เห็นความสำคัญของ ผู้อื่น ความกตัญญู ความเพียรพยายาม ความซื่อสัตย์สุจริต แบ่งออกเป็น 4 องค์ประกอบ คือ

4.1 ความตระหนักรู้ในตน (Self awareness) หมายถึง ความสามารถในการ ค้นหา และเข้าใจในจุดดี จุดด้อยของตนเอง และความแตกต่างที่ตนเองมีกับบุคคลอื่น ไม่ว่าจะในแง่ความสามารถ เพศ วัย ระดับการศึกษา ศาสนา สีผิว ท้องถิ่น สุขภาพ ฯลฯ

4.2 ความเห็นใจผู้อื่น (Empathy) หมายถึง ความสามารถในการเข้าใจ ความรู้สึก และเห็นอกเห็นใจบุคคลที่แตกต่างกับเรา ไม่ว่าจะในด้านเพศ วัย ระดับการศึกษา ศาสนา สีผิว ท้องถิ่น วัย สุขภาพ ฯลฯ

4.3 ความภูมิใจในตนเอง (Self esteem) หมายถึง ความรู้สึกที่ตนเองมีคุณค่า เช่น ความมีน้ำใจ รู้จักให้ รู้จักรับ ค้นพบ และภูมิใจในความสามารถด้านต่างๆ (สังคม ดนตรี กีฬา ศิลปะ ฯลฯ) ของตนเอง โดยมีได้มุ่งสนใจอยู่แต่ในรูปร่าง หน้าตา เส้นผม หรือความสามารถทางเพศ การเรียนเก่ง ฯลฯ เท่านั้น

4.4 ความรับผิดชอบต่อสังคม (social responsibility) หมายถึง ความรู้สึกที่ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และมีส่วนรับผิดชอบในความเจริญหรือความเสื่อมของสังคม

5. ทักษะชีวิตด้านทักษะพิสัย หมายถึง การฝึกฝนตนเองให้มีทักษะด้านวินัยให้ตนเอง เพื่อควบคุมพฤติกรรมของตนเองให้เหมาะสมไม่เบียดเบียน ไม่สร้างความรำคาญ ไม่สร้างความเดือดร้อน ไม่สร้างความลำบาก ให้แก่ตนเอง และ สังคมสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เป็นประโยชน์ต่อสังคมเน้น ความสุจริตทางกายและวาจา แบ่งออกเป็น 6 องค์ประกอบ คือ

5.1 การสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสาร (Interpersonal relationship and Communication skill) หมายถึง ความสามารถในการใช้คำพูด และภาษาท่าทางเพื่อสื่อสาร

ความรู้สึกนึกคิดของตนเอง และความสามารถในการรับรู้ความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่น ไม่ว่าจะในการแสดงความต้องการความชื่นชม การปฏิเสธ การสร้างสัมพันธภาพ

5.2 การตัดสินใจและการแก้ไขปัญหา (Decision making and Problem solving skill) หมายถึง ความสามารถในการรับรู้ปัญหา รู้สาเหตุของปัญหา หาทางเลือก วิเคราะห์ข้อดี ข้อเสียของแต่ละทางเลือก ประเมินทางเลือก ตัดสินใจเลือกทางแก้ปัญหาที่เหมาะสม และลงมือแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

5.3 การจัดการกับอารมณ์และความเครียด (Coping with Emotion and Stress skill) หมายถึง ความสามารถในการเข้าใจอารมณ์ที่กำลังเกิดขึ้นของตนเองว่ามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่พึงประสงค์หรือไม่พึงประสงค์ของตนเอง แล้วสามารถเลือกใช้วิธีการจัดการกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเองได้อย่างเหมาะสม รวมถึงความสามารถในการรู้สาเหตุที่ทำให้เกิดความเครียด และวิธีการในการควบคุมระดับของความเครียด รู้จักหลีกเลี่ยงสาเหตุที่ทำให้เกิดความเครียด หรือการหาทางออกจากความเครียดได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม